

ליבי במזרח

כרך א

חכמי המזרח בדורות האחרונים

ליבי במזרח

כרך א

חכמי המזרח בדורות האחרונים

עורך
משה רחימי

הוצאת מכללת אורות ישראל

המערכת

פרופסור אהרן גימאני	פרופסור רוזן ש' קליינמן
פרופסור שמואל טריגנו	פרופסור בן ציון רוזנפלד
ד"ר יעל קליין	פרופסור יוסף ריבלין

מזכירת המערכת: גב' שירי פֿישר

עריכת לשון: ד"ר יוסי פרץ

עיצוב ועימוד: גב' יעל ברוש

תרגום לאנגלית: מר דוד ופנר

עיצוב כריכה: גב' יעל חן

© כל הזכויות שמורות למכללת אורות ישראל

אין להעתיק ספר זה או קטעים ממנו בשום צורה ובשום אמצעי אלקטרוני, מגנטי או מכני (לרבות צילום, מזעור והקלטה), ללא אישור בכתב מהמוציא לאור.

נדפס בישראל, תשע"ט

תוכן העניינים

7	פתח דבר	
	הפסיקה של חכמי איסטנבול, של שלוניקי ושל איזמיר על אודות הפעילות המיסיונרית הפרוטסטנטית במאה התשע-עשרה	לאה בורנשטיין-מקובצקי
11		
31	השפעתם של חכמי ספרד הראשונים והאחרונים על הפסיקה האשכנזית בעת החדשה המוקדמת	חיים ג'יי ברקוביץ
45	איגרות בשורת הפטירה (תעזייה) כמנהג יהודי צפון תימן	אהרן גימאני
87	סדר השיח הספרדי	שמואל טריגנו
95	מפעלי תנועת התשובה החרדית-מזרחית והתחדשות הרבנות הספרדית המקומית	נסים ליאון
129	רבנים בגיאורגיה, באוזבקיסטן ובדאגסטן בתקופה הסובייטית	רינה לפידוס
159	הרב שאול אבן דנאן – מנהיגותו וכושר הכרעתו בתיקון תקנות לפתרון בעיות המודרנה במרוקו	משה עמאר
193	"ומשפטים כל ידעום"? – פסיקה לפי חוקי גויים ומנהגיהם המסחריים: עמדת חכמי ההלכה באימפריה העות'מאנית במאות הט"ז–הי"ט	רון ש' קליינמן
217	ר' משה בנימין: מראשוני המקובלים בבגדאד	שאול רגב
241	יחסו של הראי"ה קוק לחכמי המזרח בתקופת יפו תרס"ד–תרע"ד (1904–1914)	בן ציון רוזנפלד
295	השותפות ההיסטורית בין חכמי אלג'יריה ובין חכמי ארץ ישראל בעידן של תמורות (1830–1962)	יוסף שרביט
	מפתחות	
323	מפתח אישים	
326	מפתח עניינים	
IX	תקצירים באנגלית	

המשתתפים בכרך

אוניברסיטת אריאל	פרופסור לאה בורנשטיין-מקובצקי
University of Massachusetts Amherst	פרופסור חיים ג'יי ברקוביץ
אוניברסיטת בר אילן	פרופסור אהרן גימאני
Paris-Nanterre University	פרופסור שמואל טריגנו
אוניברסיטת בר אילן	ד"ר נסים ליאון
אוניברסיטת בר אילן	פרופסור רינה לפידוס
מכון אורות יהדות המגרב	פרופסור משה עמאר
הקריה האקדמית אונו	פרופסור רון ש' קליינמן
אוניברסיטת בר אילן	פרופסור שאול רגב
אוניברסיטת בר אילן ; מכללת אורות ישראל	פרופסור בן ציון רוזנפלד
אוניברסיטת בר אילן	ד"ר יוסף שרביט

פתח דבר

בשנים האחרונות עלה בשיח הציבורי הצורך הדחוף להעמיק בחקר תולדות יהודי המזרח בכל התחומים האפשריים, כדי להעשיר ולהרחיב את תחומי המחקר ההיסטורי היהודי ולהשלים פערים במידע ובהבנת המקורות של תוכני התרבות של יהודי אגן הים התיכון המזרחי וקדמת אסיה ואפריקה. העשרת תחומי מידע אלה היא משימה לאומית וחברתית העשויה להעמיק גם את התובנות החינוכיות של ילדי ישראל על תרבותם העשירה במשך הדורות.

היבט מרכזי בחקר יהודי המזרח, ואולי החשוב והבולט שבהם, הוא חקר ההנהגה הרבנית והמנהיגות הדתית במשך הדורות, מכוח תפקידם בחברה, והמקורות ששרדו מהם. בדורות האחרונים הפך מוקד הנהגה זה למורכב ומסועף יותר עקב השינויים ההיסטוריים הרבים שעברו במאתיים וחמישים השנים האחרונות על האנושות ועל היהדות בכללה. עול ההנהגה הכביד, וההנהגה הרבנית נאלצה להתמודד עם בעיות המודרנה ועם הארגון המדיני החדש. הנהגה זו עשתה רבות במצבים קשים ביותר, כמו כן גם הניבה תנובה ספרותית רבת היקף בכל תחומי ההלכה והמחשבה היהודית. מכללת אורות ישראל חרתה על דגלה את המחקר המדעי המשולב בהוראה, תוך שימת דגש על נושאים תרבותיים וחברתיים. המענה לשאיפות ולצרכים אלו ניתן, בין היתר, בהוצאת כתב עת אקדמי-מדעי בשם **ליבי במזרח**. כתב העת עוסק בתחומי ההיסטוריה, ומפרסם מאמרים ומחקרים מדעיים בנושאים הנוגעים ליהדות ארצות האסלאם במגוון תחומים. אנו תקווה, כי כתב העת יתרום לחקר יהדות המזרח ותרבותה ויעשיר את החינוך היהודי.

לכל כרך מוקדש נושא מרכזי, וסביבו נסובים מאמרי הכרך. הכרך הראשון שלפנינו עוסק בחקר חכמי המזרח בדורות האחרונים ובספרותם. משתתפים בכרך זה חוקרים מומחים בעלי שם בתחומי ההיסטוריה. מחקריהם מעשירים את ידיעותינו במגוון נושאים על פני מרחב גאוגרפי-תרבותי רחב, וחושפים ממדים ספרותיים תורניים והיבטי הנהגה דתית עשירים.

בכרך זה אחד-עשר מאמרים המופיעים לפי סדר אלפביתי של שמות המחברים. מאמרו של פרופסור טריגנו הוא מעין כיוון סוציו-היסטורי הסוקר את שורשי יחסם של גורמים מסוימים בחברה היהודית בדורות האחרונים ליהודי ארצות האסלאם, וממילא לחכמייהם. לדבריו, יחס זה יצר בידול מעשי מפלה גם במדינת ישראל על ידי תיאורם המשותף כעדות, ולא כחלק רגיל מקבוצות הלאום.

מאמרי הספר בכללם עוסקים בכמה נושאים הקשורים לעולמם של החכמים, ויש מהם העוסקים בעולם ההלכה ובגורמים הסביבתיים המניעים אותה. פרופסור בורנשטיין-מקובצקי מציגה את דרכי פסיקת ההלכה של חכמי איסטנבול, של שלוניקי ושל איזמיר וחושפת את השפעת המאבק הדתי של הרבנים בפעילות המיסיונרית הפרוטסטנטית במאה התשע-עשרה. ד"ר שרביט מציג את התמודדותם של חכמי אלג'יריה במאות התשע-עשרה והעשרים, כמנהיגים וכפוסקי הלכה, עם גלויי המודרנה ועם סכנת ההתבוללות של קהילותיהם, כשחכמי ארץ ישראל מהווים להם מקור סמכות ושותפים לייצוב ולעיצוב הקהילה. בדומה לו, פרופסור עמאר עוסק ביהדות מרוקו ובהשפעת התרבות הצרפתית על בני הדור הצעיר שהתרחק מאורח החיים המסורתי. מחקרו מתאר את מועצת הרבנים שהוקמה בראשות הרב שאול אבן דנאן והיוותה מנהיגות רוחנית. מועצה זו תיקנה תקנות וחדשה חידושים הלכתיים כמענה לצורך השעה ולצורך החברה. פרופסור קליינמן חקר את עמדות חכמי ההלכה באימפריה העות'מנית במאות השש-עשרה עד התשע-עשרה בנושא פסיקת דין בענייני ממון לפי מנהגי הגויים וחוקיהם ("מנהג מדינה"). עיקר המאמר מתמקד במנהגי הגויים בתחומי המסחר והירושה. חותם נושא זה הוא מחקרו של פרופסור ברקוביץ, החושף במאמרו את הקשרים ואת ההשפעה של חכמי ספרד על הפסיקה האשכנזית בתחילת העת החדשה. בעוד שעד המאה השש-עשרה הייתה אינטראקציה מצומצמת בין חכמי המזרח לחכמי אשכנז, והפער האינטלקטואלי והמתודולוגי ביניהם היה רחב, הרי שבמאה השש-עשרה זכתה ספרות חכמי המזרח להכרה ולהוקרה בארצות אשכנז, בעיקר בעקבות המצאת הדפוס.

קבוצה אחרת של מאמרים דנה בהיבטים אישיים שהשתלבו בנושאים חברתיים והתייחסו לחכמי המזרח. פרופסור רוזנפלד חושף את קשריו ואת יחסיו של הרב אברהם יצחק הכהן (הראי"ה) קוק עם חכמי יהדות המזרח, בתקופה שבה שימש כרבה של יפו (תרס"ד-תרע"ד, 1904-1914). מאמרו מציג גישה חדשנית ועתירת מידע, שלא היה ידוע עד כה במחקר, על הקשרים שבין "העולה החדש" שהגיע לשמש כרב העיר ובין חכמי המזרח שהיו בה. קשרים אלו היו במגוון תחומים וביניהם ההלכה, הפעילות הציבורית ואף קשרים אישיים.

פרופסור רגב מגלה בפנינו את דמותו של הרב משה בנימין, מראשוני המקובלים בבגדאד. הרב משה בנימין חי בבגדאד בשלהי המאה השבע-עשרה עד למחצית המאה השמונה-עשרה. תולדותיו לוטות בערפל ואת עיקר ידיעותינו עליו אנו שואבים מההקדמות שהקדים לספריו. עיסוקו בקבלה, ביחד עם מספר רבנים נוספים, היווה את התשתית לנחשול העיסוק בקבלה ובהשפעתה על יהודי בבל במאה התשע-עשרה. מאמרה של פרופסור לפידוס חושף מידע נעלם על הקהילות בשתי הרפובליקות המרכזיות שבמזרח ברית המועצות: גיאורגיה ואוזבקיסטן. מחקרה מעלה על נס שמות רבים של רבנים ושל ראשי קהילה אשר פעלו בקרב קהילות מיוחדות אלו

והצליחו לשמור על קורטוב של יהדות במציאות קשה. בתוך האנטישמיות הרשמית הצליחו חכמים אלו לתרום לקיום היהדות בקהילותיהם.

פרופסור גימאני חקר את התופעה של איגרות בשורת הפטירה (תעזייה) בקרב יהודי צפון תימן. איגרות אלו נכתבו בדרך כלל על אנשים חשובים ובעלי תפקידים בקהילה, ומהן ניתן ללמוד על ההיסטוריה הקהילתית של יהדות צפון תימן ועל פועלם של רבנים ושל אישי ציבור חשובים, ששמו נמחק מעל דפי ההיסטוריה.

ד"ר ליאון חקר את השפעתה של תנועת התשובה החרדית-הספרדית בארץ, ובעיקר את חידושה של הרבנות הספרדית המקומית, המבקשת להשיב את סמכותה ואת קהילה. המאמר מזהה את המעבר של תנועת התשובה לתנועה דתית החותרת להתחדשות אתנית, שאחד מביטוייה הוא התמורה שאותה הביאה אל שדרת הרבנות הספרדית המקומית.

בסוף המאמרים ימצא הקורא מפתח אישים ומפתח עניינים, ואחריהם – תקצירי המאמרים בשפה האנגלית.

תודה והוקרה לחברי המערכת של כתב העת על תרומתם בידע ובניסיון להפקת כרך זה; לכותבי המאמרים; לגב' שירי פישור, מזכירת המערכת; לד"ר יוסי פרץ, על עריכת הלשון ועל הכנת המפתחות; לגב' יעל ברוש, על העיצוב ועל העימוד; למר דוד ופנר, על תרגום התקצירים לאנגלית; לגב' יעל חן, על עיצוב הכריכה.

העורך

